

Юлія ШЕМЕНЬОВА,
orcid.org/0000-0003-0570-3613
аспірантка кафедри образотворчого мистецтва
Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) *y.shemenova@kubg.edu.ua*

Ольга ОВЧАРЕНКО,
orcid.org/0000-0001-9302-5159
викладач
Фахового коледжу «Універсум»
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) *o.ovcharenko@kubg.edu.ua*

МИСТЕЦТВО МИХАЙЛА БОЙЧУКА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто творчість Михайла Бойчука, його учнів і послідовників крізь процес формування національної свідомості українців на початку ХХ століття, зокрема крізь процес партійного «інакодумства» та впливу народного мистецтва на формування тенденцій розвитку тогочасного монументального живопису.

Наведено огляд публікацій, які висвітлюють процес становлення, особливості розвитку творчих концепцій мистецької школи М. Бойчука (Н. Столярчук, В. Шевчук, Є. Бачинський). Означено теорії щодо появи революційного руху мистецької непокори бойчукізму як передумови до поширення національного «нонконформізму» в працях вітчизняних учених (Л. Смирна, О. Розотченко).

Висвітлено тематику мистецьких творів учнів і колег М. Бойчука в Україні та за її межами (паризький та київський періоди). Зокрема, в сенсі київського періоду окреслено передумови становлення Української Академії Мистецтв. Виокремлено зразки монументальних творів, виконаних на основі народних мотивів митцями-бойчукістами, котрі працювали в майстернях означеного закладу та створювали стінописи в Одесі та Києві.

Проведено порівняльний аналіз художньо-революційних концепцій М. Бойчука та Д. Рівери як таких, що були об'єднані спільною ідеологією, а саме відповідністю тогочасного мистецтва запиту широких народних мас.

Означено головну тематику, висвітлену митцями-бойчукістами у монументальних творах початку ХХ століття, а саме виокремлення національної ідентичності народу через оригінальний зв'язок краєвих світових традицій монументального живопису та української народної творчості, пронизаної глибоким символізмом. Зокрема, окреслено теми українського села перших років колективізації та побут робітничого населення тогочасної України.

Висвітлено трагічний шлях М. Бойчука та його послідовників, непоправні наслідки знищення їх мистецької спадщини, що стало поштовхом до довгого, але свідомого шляху національної ідентифікації українського народу.

Ключові слова: бойчукізм, монументалізм, неовізантизм, нонконформізм, УНР.

Yuliia SHEMENOVA,
orcid.org/0000-0003-0570-3613
Postgraduate Student at the Department of Fine Arts
Institute of Arts of Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) *y.shemenova@kubg.edu.ua*

Olha OVCHARENKO,
orcid.org/0000-0001-9302-5159
Lecturer
“Applied College “Universum” of Borys Grinchenko Kyiv University”
(Kyiv, Ukraine) *o.ovcharenko@kubg.edu.ua*

THE ART OF MYKHAYL BOYCHUK IN THE PROCESS OF FORMING THE NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

This article examines the work of Mykhailo Boichuk, his students and followers through the process of forming the national consciousness of Ukrainians in the early twentieth century. In particular, the party “dissent” and the influence of folk art on the formation of trends in the development of contemporary monumental painting.

An overview of publications covering the process of formation of M. Boychuk's art school is given (N. Stolyarchuk, V. Shevchuk, E. Bachynsky). Theories of the origin of the artistic movement "Boychukism" as prerequisites for the spread of national "nonconformism" in the works of domestic scientists are shown (L. Smyrna, O. Rogotchenko).

The subject of works of representatives of Boychukism in Ukraine and abroad (Paris and Kiev periods) is shown. In particular, in the sense of the Kyiv period, the preconditions for the formation of the Ukrainian Academy of Arts were outlined. Samples of monumental works made on the basis of folk motifs by Boychuk artists who worked in the workshops of this institution and created murals in Odessa and Kyiv are singled out.

A comparative analysis of the artistic and revolutionary concepts of M. Boychuk and D. Rivera, as united by a common ideology – the conformity of modern art to the requirements of the masses, was made.

It is noted that the main themes covered by Boychuk artists in the monumental works of the early twentieth century are the separation of the national identity of the people through the original connection of the best world traditions of monumental painting and Ukrainian folk art, imbued with deep symbolism.

In particular, the themes of the Ukrainian village of the first years of collectivization and the life of the working population of the then Ukraine are outlined.

Was show the tragic path of M. Boychuk and his followers, the irreparable consequences of the destruction of their artistic heritage, which was the impetus for a long but conscious path of national identification of the Ukrainian people.

Key words: boychukism, monumentalism, neo-Byzantineism, recusancy, Ukrainian People's Republic.

Постановка проблеми. Протягом 1990-х років, у період розпаду Радянського Союзу та проголошення Незалежної України, значно поширився національний інтерес до мистецтва першого післявоєнного періоду на теренах української РСР, зокрема художньої школи Михайла Бойчука.

Активізація мистецького життя, поява ерудованого та професійно підготовленого покоління художників на межі XIX – XX століть сприяли становленню Української Державної Академії Мистецтв (УДАМ) (1922 рік – Київський інститут пластичних мистецтв; 1924 рік – Київський художній інститут; 1998 рік – Академія образотворчого мистецтва і архітектури).

У цьому сенсі великого значення набула малярська школа монументального живопису М. Бойчука та Г. Нарбута, що працювала при УДАМ. Мистецьке життя тогочасної України представляли художники Ф. Кричевський, Г. Нарбут, М. Бойчук, Д. Бурлюк, О. Екстер. Зокрема, їх творчий доробок експонували на Венеційському бієнале протягом 1928–1930 років.

Нині постать М. Бойчука вважають культовою фігурою у процесі культуротворення України. Насамперед його ім'я асоціюють із першою хвилею мистецтва супротиву, що отримало назву «нонконформізм», рухом за самовизначення українського народу, кульмінацією якого був 1918 рік, а саме проголошення незалежності УНР (IV Універсал УЦР від 22 січня 1918 року). Ця подія стала однією з ключових причин появи на теренах Української Народної Республіки післяреволюційного культурного руху 1920-х років.

Аналіз досліджень. Сьогодні загальноvizнаним фактом є те, що важливу роль у розвитку монументального живопису України та Східної Європи відіграла творчість представників мистецької школи М. Бойчука.

Ключові документальні матеріали про становлення постаті великого майстра зберіг його друг Євген Бачинський в архівах Бібліотеки Карлтонського університету (Оттава, Канада – Carleton University Archives and Research Collections – CUARC) (Білокінь, 2017).

Тематику образотворчості митця та її революційний напрям розкривають у своїх працях кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та менеджменту соціокультурної діяльності інституту соціальних наук Волинського національного університету імені Л. Українки Н. Столярчук; кандидат філософських наук, доцент Кримського інженерно-педагогічного університету, заслужений художник АР Крим В. Шевчук; доктор мистецтвознавства, Заслужений діяч мистецтв України О. Роготченко.

Так, у статті ««Неовізантизм» Михайла Бойчука: історико-культурні та художньо-естетичні засади» (2012 рік) Н. Столярчук наголошує на агітаційно-революційній спрямованості монументальних творів бойчукістів як певного способу виявлення мистецьких зорових маніфестів (Столярчук, 2012).

З огляду на те, що малярська школа М. Бойчука мала значний вплив на розвиток революційного монументального живопису України початку XX століття, який базувався на засадах візантійського іконопису, італійського Ренесансу та канолах вітчизняного народного мистецтва, цей пласт стінописів для новітньої української образотворчості має особливе значення.

У її основу було покладено ідею створення синтетичного національного монументалізму. У власних стінописах і станкових творах бойчукісти поєднували українську народну творчість та візантійське мистецтво з європейським авангардом і модернізмом 30-х років XX століття. М. Бойчук вбачав у такому симбіозі найкраще вираження

унікальної культури українського народу, зокрема злиття східних і західних впливів, що були зумовлені географічними кордонами країни на межі Європи й Азії (Загаєцька, 2010).

Зазначену проблематику висвітлює у праці «Неовізантизм Михайла Бойчука» (2011 рік) В. Шевчук. Він наголошує на особливостях творчого методу М. Бойчука та розкриває теоретичні положення його творчої концепції, зокрема їх виявлення в художньо-образній системі майстра (Шевчук, 2011).

Відповідно, спадкоємність і мистецькі зв'язки, котрі шукав М. Бойчук, насамперед полягали у вивченні літописної української історії. Зокрема, він спирався на праці з історіографії першого президента Української Народної Республіки, історика М. Грушевського.

У такий спосіб митець намагався створити образи, котрі могли б стати основною ідейно-рушійною силою всіх верств населення. Як заклик до розуміння власної національної приналежності, піднесення українського духу майстер створював монументальні фрески, в яких сполучав виразні символічні форми із зображенням князівського минулого України. При цьому художник поєднував образи селянства з архетипами милосердя, відданості та працьовитості (Загаєцька, 2010).

У цьому сенсі варто звернутися до праці О. Роготченко «Нонконформізм першої фази в образотворчому мистецтві України, 1930–1950-ті роки (на прикладі школи М. Бойчука)» (2015 рік). Тут автор наголошує на особливому значенні творчого доробку бойчукістів як представників першої фази мистецької непокори на теренах Української РСР, що були фізично знищені за супротив політичному устрою «російської державності» (Роготченко, 2015).

Мета статті – крізь аналіз творчості представників школи Михайла Бойчука визначити головні тенденції українського монументального мистецтва початку ХХ століття, що стали поштовхом до розвитку революційного руху за визначення національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Протягом 1907–1911 років М. Бойчук і його учні розпочали свій мистецький шлях тріумфом у «Салоні незалежних» (Париж, Франція). Вони представили колективну виставку під назвою «Відродження візантійського мистецтва», у якій експонувалося понад вісімнадцять творів М. Бойчука, М. Касперовича та С. Сегно. Концептуальним продовженням таких проектів у творчості художника та його послідовників став київський період творчості майстра (1918–1936 роки).

Для прояснення цієї ситуації звернемося до передумов заснування у 1917 році Української Академії мистецтв професорами-фундаторами М. Бойчуком, О. Мурашко, Г. Нарбутом, М. Бурачком, Ф. Кричевським, В. Кричевським, М. Жуком. Модель існування означеної установи спиралась на форму навчання за принципом індивідуальних майстерень задля уникнення втручання сталінського уряду у внутрішні процеси закладу. У результаті цього 11 жовтня 1917 року в газеті «Нова рада» (Чернігів) з'явилась така оповістка. «У Києві одкривається Українська Академія мистецтва. Професорами запрошено: Бойчук – фреска, мозаїка, Бурачек – пейзаж, Жук – портрет, декоративне мистецтво, В. Кричевський – народне мистецтво, український орнамент, архітектура, Ф. Кричевський – історичний і побутовий жанр, форма і скульптура, Маневич – пейзаж, Мурашко – портрет, Нарбут – графіка. Запис до Академії приймається щодня від 1 до 3 год. в помешканні Педагогічного музею, Велика Володимирська, 57. Генеральний секретар І. Стешенко» (Нова рада, 1917: 2).

Майстерня, котру очолив М. Бойчук, на ті часи являла собою чисту новацію. Митці, які прийшли навчатися під егідою художника, склали його київську мистецьку школу. Так, протягом 1918–1936 років створювали фрески національного характеру більше шістдесят відомих монументалістів Радянської України. Зокрема, варто згадати таких малярів, як Т. Бойчук, О. Екстер, О. Богомазов, В. Меллер, Ф. Кричевський, І. Падалка, В. Седляр, М. Холодна, Н. Ріхерт (Загаєцька, 2010).

У власних творах митець і його послідовники завжди наголошували на невід'ємному зв'язку монументалізму з життям сільського населення. Естетика М. Бойчука була сповнена гармонії, синтезу та урівноваженості, чим часом нагадувала стінописи італійського Відродження в поєднанні з особливостями мистецтва візантійського іконопису, де історія звичайного селянина була винесена на перший план.

До переліку творів надпартійного українського мистецтва увійшли виконані на замовлення наркомвоєна України М. Подвойського розписи Луцьких казарм (сто шістдесят п'ятого піхотного Луцького полку, сорок другої піхотної дивізії), збудованих протягом 1880–1890 років, що містились за Лук'янівською в'язницею на вул. Дегтярівська у м. Києві. У цьому сенсі доречно буде згадати твори молодшого брата майстра Т. Бойчука, виконані під час розпису Луцьких

казарм 1919–1920 років, де він на основі філософії М. Бойчука створив символічний образ України, пронизаний чистотою та гармонією («Жінки біля яблуні», «Селянська біда», «На пасовиську») (рис. 1, 2) (Загаєцька, 2010).

Так, у фресках «Гуляй, душа, без кунтуша», «Застілля», «З оранки», «Різка хліба» тощо митці транслювали простодушну наївність, що є характерною для творів народного мистецтва й полягала у суто народному сприйманні та відчутті селянського життя, характеру та побуту, що стали провідними темами у творах бойчукістів (Білокін, 2017).

Рис. 1. Т. Бойчук. Жінки біля яблуні. Розпис у Луцьких казармах (1919–1920 роки)

Рис. 2. Т. Бойчук. Селянська біда. Розпис у Луцьких казармах (1919–1920 роки)

Однак у часи великої індустріалізації на всій території СРСР протягом 1920–1930 років, де панувала значна прерогатива міста над селом і російської культури над українською, це розуміння мистецтва не отримало підтримки владних структур.

Особливо негативним чином сприймалось наслідування митцем релігійних канонів у зображеннях людини, адже на той час уся релігійно-християнська догматика проголошувалась як інакодумство. Крім того, тоталітарна система Радянського Союзу була побудована на релігійному нігілізмі та атеїзмі. Відповідно, це стало причиною знищення церков і всіх мистецьких творів релігійного характеру, зокрема ікон та фресок.

Масштабним проєктом, одним із заключних у творчості майстра та його учнів, була робота над розписами Селянського санаторію ім. ВУЦВК в Одесі, що виступав тоді єдиним цілісним художнім ансамблем Європи (рис. 3).

Подібними до нього були лише твори у місті Мехіко, виконані мексиканськими художниками-муралістами. Зауважимо, що генезис мистецьких шкіл М. Бойчука та «мексиканського муралізму» Д. Рівери, котрі будували свою історію на основі висвітлення національної ідентичності, спонукає до думки про близькість ідеологічних постулатів їх лідерів. Зокрема, обидва митці використовували досягнення раннього італійського Відродження та вживали прийоми манерного живопису Джотто ді Бондоне, що кардинально відрізнялися від мистецтва російської реалістичної школи тих часів (Роготченко, 2015).

Український і мексиканський майстри монументального малярства доносили до народу агітаційно-масове та революційне мистецтво у наочних публіцистичних формах. Відповідно, Д. Рівера робив це у розписах Національного секретаріату освіти в Мехіко (1923–1929 роки)

Рис. 3. М. Бойчук. Розписи Селянського санаторію ім. ВУЦВК, Хаджибейський лиман, Одеса (1928 рік)

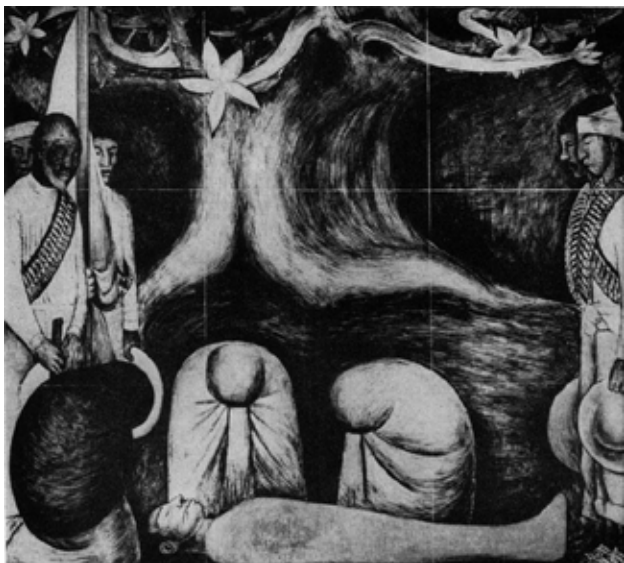

Рис. 4. Д. Рівера. Розписи Національного секретаріату освіти в Мехіко, Мексика (1923–1929 роки)

Рис. 5. Д. Рівера. Розписи Національної сільськогосподарської школи в Чапінго, Мексика (1926–1927 роки)

та Національної сільськогосподарської школи в Чапінго (1926–1927 роки), а М. Бойчук – у фресках Селянського санаторію ім. ВУЦВК (Хаджибейський лиман, Одеса) (рис. 4, 5) (Загаєцька, 2010).

Однак 1930 року поєднання М. Бойчуком сучасних тоді культурних форм і середньовічного минулого крізь джерела візантійського живопису та народної примітивної творчості було проголошено радянською владою виразом націоналізму. Таким чином, художник вийшов за межі загальноприйнятої ідеології, що полягала у навіюванні українському народу схеми мислення «російського культуротворення України». Такі дії М. Бойчука відображали його інакомислення, незгоду з усталеною ідеологічною чи моральною доктриною держави, що стали першими проявами національного культурно-мистецького руху нонконформізму, котрий активно поширювався територією України протягом 1940–1980-х рр. Це стало причиною знищення школи та масового переслідування бойчукістів з арештами та ліквідацією всіх мистецьких творів, зокрема розписів у Луцьких казармах.

У 1937 році М. Бойчук, І. Падалка, В. Седляр були репресовані й розстріляні органами Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР (НКВС) (Соколюк, 2014).

Відповідно, після знищення радянською владою практично всіх проявів «інакодумства» у сфері культури та мистецтва 7 вересня 1939 року було запроваджено Спілку українських радянських художників. Це угруповання митців було створене задля висвітлення лише побажань правлячої верхівки СРСР і виконання творів у дусі партійного радянського монументалізму.

Однак знаходились ті, хто відходив від догматів тодішньої системи та намагався українізувати образотворче мистецтво, зокрема В. Седляр, Я. Музика, О. Кравченко, М. Малишко.

Висновки. Таким чином, мистецька школа М. Бойчука стояла на початкових етапах самоусвідомлення українцями своєї національної приналежності та зумовила поширення так званого інакодумства між різними верствами населення держави. Названа плеяда митців, які фізично та психологічно були знищені радянським режимом, створила унікальні монументальні твори національного характеру, що містили велич візантизму, ранньоренесансні сентенції Заходу та українське народне мистецтво. Відповідно, дослідження явища бойчукізму являє собою непросто завдання, адже більшість архівних джерел тих часів було знищено, а документів зберіглося зовсім небагато, тому нині воно вимагає подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Д. Тимко Бойчук (1896–1922). Прага : Видавництво української молоді, 1929. 15 с.
2. Білокінь С. Бойчук та його школа. Київ : Мистецтво, 2017. 256 с.
3. Загаєцька О. Михайло Бойчук та його школа монументального мистецтва : альбом. Хмельницький : Галерея, 2010. 282 с.

4. Нова рада. Київ, 1917. 11 жовтня. № 159. С. 2.
5. Роготченко О. Нонконформізм першої фази в образотворчому мистецтві України, 1930–1950-ті рр. (на прикладі школи М. Бойчука). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2015. Вип. 4. С. 105–110.
6. Соколюк Л. Михайло Бойчук та його школа. Харків : Видавець Савчук О., 2014. 386 с.
7. Смирна Л. Світові тенденції мистецького нонконформізму. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки*. 2016. Вип. 8–9. С. 103–116.
8. Смирна Л. Конформізм, нонконформізм і візуальна недостовірність постнонконформізму: до історії поняття «нонконформізм». *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2020. Вип. 16. С. 39–43.
9. Столярчук Н. «Неовізантизм» Михайла Бойчука: історико-культурні та художньо-естетичні засади. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки*. 2012. Вип. 15. С. 180–185.
10. Шевчук В. Неовізантизм Михайла Бойчука. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. Вип. 1. С. 137–140.

REFERENCES

1. Antonovych D. Tymko Boichuk (1896–1922). [Timko Boychuk (1896–1922)]. Praha. Ukrainian youth publishing house, 1929, 15 p. [in Ukrainian].
2. Bilokin S. Boichuk ta yoho shkola [Boychuk and his school]. Kyiv. Art, 2017, 256 p. [in Ukrainian].
3. Zahaietska O. Mykhailo Boichuk ta yoho shkola monumentalnoho mystetstva: albom. [Mykhailo Boychuk and his school of monumental art: album]. Khmelnyskyi. Gallery, 2010, 282 p. [in Ukrainian].
4. Nova rada. [New advice] Kyiv. 11 zhovtnia. Nr 159, 1917, p. 2 [in Ukrainian].
5. Rohotchenko O. Nonkonformizm pershoi fazy v obrazotvorchomu mystetstvi Ukrainy 1930–1950-ti rr. (na prykladi shkoly M. Boichuka). [Nonconformism of the first phase in the fine arts of Ukraine in the 1930s and 1950s (on the example of M. Boychuk's school)]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts, 2015, Nr 4, pp. 105–110 [in Ukrainian].
6. Sokoliuk L. Mykhailo Boichuk ta yoho shkola. [Mykhailo Boychuk and his school]. Kharkiv. Publisher Savchuk O., 2014, 386 p. [in Ukrainian].
7. Smyrna L. Svitovi tendentsii mystetskoho nonkonformizmu [World tendencies of artistic nonconformism]. Actual problems of art practice and art history, 2016, Nr 8–9, pp. 103–116 [in Ukrainian].
8. Smyrna L. Konformizm, nonkonformizm i vizualna nedostovirnist postnonkonformizmu: do istorii poniattia "nonkonformizm". [Conformism, nonconformism and visual unreliability of postnonconformism: to the history of the concept of "nonconformism"]. Art culture. Actual problems, 2020, Nr 16 (1), pp. 39–43 [in Ukrainian].
9. Stoliarchuk N. "Neovizantyzm" Mykhaila Boichuka: istoryko-kulturni ta khudozhno-estetychni zasady. [Mykhailo Boichuk's "Neo-Byzantineism": Historical-Cultural and Artistic-Aesthetic Principles]. Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2012, Nr 15, pp. 180–185 [in Ukrainian].
10. Shevchuk V. Neovizantyzm Mykhaila Boichuka. [Mykhailo Boichuk's neo-Byzantineism]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts, 2011, Nr 1, pp. 137–140 [in Ukrainian].